

**NESEB-NÂME-İ MÜLÛK (ŞUÂB-I PENCGANE) VE MU‘İZZÛ’L ENSÂB ADLI ESERLERE GÖRE
ÖGEDEY HAN VE ÇAĞATAY HAN’IN HATUNLARI***

 **RAKKUŞ KARADUMAN****

 10.53718/gttad.1133506

ÖZ

Neseb-nâmeler, Arapça, Farsça ve Türkçeden oluşan tarihin en zengin kaynaklarından biridir. Türk ve Moğol tarihinde de neseb-nâmeler kıymetli bir yere sahiptir. Bu bağlamda İlhanlı (İran Moğolları) veziri Reşidüddin Fazlullah tarafından kaleme alınan Neseb-nâme-i Mülûk veya diğer adıyla Şuâb-ı Pencgane olarak bilinen eser, Moğolların şeceresi hakkında derli toplu bilgi vermektedir. Bunun yanında Timurlu hükümdarı Şahrûh Mirza’nın isteği üzerine 830/1426-27 yılında kaleme alınmaya başlanan ve yazarı bilinmeyen Mu‘izzü’l Ensâb fi Şeceretü’l Ensâb-ı Selâtin-i Moğol adlı eser de Reşidüddin Fazlullah’ın eserinden istifade ederek Moğolların şeceresini aktarmıştır. Bu eser genel olarak Neseb-nâme-i Mülûk’ün Gazan Han dönemine kadar verdiği bilgileri aynen kaydetmiştir. Gazan Han’dan sonra gelen Sultan Olcaytû ve Ebu Said Han’ın şecereleri de Mu‘izzü’l Ensâb’a eklenmiştir. Mu‘izzü’l Ensâb’da Moğol (İlhanlı) bahsinden sonra Timur ve oğulları bahsi başlayıp, eser Sultan Hüseyin Baykara’nın şeceresi ile sona ermektedir. Anonim Mu‘izzü’l Ensâb ve Reşidüddin Fazlullah’ın Neseb-nâme-i Mülûk adlı eseri biçimi, yani tertip tarzı olarak neredeyse aynıdır. Biçim veya şekil olarak aralarındaki en dikkat çekici fark ise Neseb-nâme-i Mülûk’de satır aralarındaki Uygur harfleriyle yazıların bulunmasıdır. Bu iki eser tarz bakımından birbirlerine çok benzemektedirler. Bu şecere kitaplarında sadece hanlar ve şehzadelerin isimleri kaydedilmemiş aynı zamanda hanların hatunları, kumaları, devlet kademesindeki görevlilerin isimleri de kaydedilmiştir. Bunun yanında yazmaların derkenarlarında zaman zaman bilgiler bulunmaktadır. Bu iki eser bazı araştırmacılar tarafından biçim ve içerik açısından incelenmiş ancak eserdeki hatunlar hakkında çalışmalar yapılmamıştır.

Bu iki şecere kitabında kadınların isimlerinin kaydedilmesi Moğollarda kadının ne derecede ehemmiyete sahip olduğunu da göstermesi açısından önemlidir. Moğollarda baş hatun, kocasının yokluğunda evi ve çocukları idare edip ordanın işlerine bakmış ve buna bağlı olarak ehemmiyetli bir yer işgal etmiştir. Ayrıca Moğol hatunları merasimlere, ziyafetlere ve kurultaylara katılmışlar ve hanedan içindeki makamına göre hükümdarın, tahtının yanında yer almışlardır. Büyük önemi olan teşrifatta, şölenlerde, resmî törenlerde ve umumî ağırlamalarda, hatunların her birinin saygınlığı ve makamının gözetilmesine dair özel kural ve ölçü bulunmuştur. Bunun yanında Moğollarda aile geleneğinde çok eşlilik yaygın bir adetti. Bu nedenle Moğollarda levirat ve sororat türü evliliklerin örneklerini görebilmemizde kaçınılmaz olmuştur. Moğollarda bu tür evlilikler yapılmasının hem sosyal hem ekonomik sebepleri bulunmaktadır. Cengiz Han’ın oğulları ve Moğol İmparatorluğu’nun varisleri Çağatay Han ve Ögedey Han da birçok evlilik gerçekleştirmişlerdir. Neseb-nâme-i Mülûk ve Mu‘izzü’l Ensâb’da bu iki hanın hatunlarının isimleri zikredilmekte ve bunlardan dünyaya gelen şehzadeler de kaydedilmektedir. Bu çalışmada Neseb-nâme-i Mülûk ve Mu‘izzü’l Ensâb adlı esere göre Ögedey Han ve Çağatay Han’ın hatunları adı geçen eserlerin sırasına göre ortaya çıkarılacak ve bu hatunların hayatı hakkında bilgiler verilecektir. Böylece bu çalışmayla Ögedey Han ve Çağatay Han’ın hatunları ve çocukları hakkında derli toplu bilgi elde edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Neseb-nâme-i Mülûk, Mu‘izzü’l Ensâb, Ögedey Han, Çağatay Han, Hatun, Soyağacı.



* Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi tarafından 24-25 Mart tarihleri arasında yapılan Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları Sempozyumu’nda sunulan bildirden geliştirilmiştir.

** Arş. Gör., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mersin/TÜRKİYE, E-Posta: rakkuskaraduman@outlook.com, ORCID ID: 0000-0003-3583-1691.

NESEB-NÂME-İ MÛLÛK (ŞUÂB-I PENCGANE) VE MU'İZZÛ'L ENSÂB ADLI ESERLERE GÖRE ÖGEDEY HAN VE ÇAĞATAY HAN'IN HATUNLARI

ACCORDING TO THE WORKS FAMOUS NESEB-NÂME-İ MÛLÛK (SHU'AB-I PANJGANAH) AND MU'İZZÛ'L ENSÂB, THE WIFES OF ÖGEDEI KHAN AND CHAGATAI KHAN

ABSTRACT

Genealogical trees is one of the richest sources of history, consisting of Arabic, Persian and Turkish. In Turkish and Mongolian history, genealogical trees have a valuable place. In this context, the work known as Neseb-nâme-i Mülûk, or in other words Shu'ab-i Panjganah, which was written by the Ilkhanid (Iranian Mongols) vizier Reşidüddin Fazlullah, gives detailed information about the genealogy of the Mongols. In addition, the work called Mu'izzü'l Ensâb fi Şeceretü'l Ensâb-ı Selâtin-i Mongol, which was started to be written in 830/1426-27 at the request of the Timurid ruler Shahruh Mirza and whose author is unknown, also benefited from the work of Rashid al-in Faḍlullah transferred his genealogical tree. This work generally recorded exactly the information given by Neseb-nâme-i Mülûk until the period of Gazan Khan. The genealogies of Sultan Olcaytû and Ebu Said Khan, who came after Gazan Khan, were also added to Mu'izzü'l Ensâb. After the Mongolian (Ilkhanid) talk in Mu'izzü'l Ensâb, the talk of Timur and his sons begins and the work ends with the genealogy of Sultan Hüseyin Baykara. Anonymous Mu'izzü'l Ensâb and Reşidüddin Fazlullah's work called Neseb-nâme-i Mülûk is almost the same in form, that is, in composition style. The most striking difference between them in terms of form or shape is the presence of writings in Uighur letters between the lines in Neseb-nâme-i Mülûk. These two works are very similar to each other in terms of style. In these genealogy books, not only the names of the khans and princes were recorded, but also the names of the ladies of the khans, their wives and officials at the state level. In addition, there is information from time to time on the margins next to the manuscripts. These two works have been examined by some researchers in terms of form and content, but no studies have been made about the women in the work.

The recording of women's names in these two genealogy books is important in terms of showing how important women were in the Mongols. In the Mongols, the head lady managed the house and children in the absence of her husband, took care of the affairs of the place, and accordingly occupied an important place. In addition, Mongolian women participated in ceremonies, banquets and congresses and took their place on the throne of the ruler according to his rank in the dynasty. Special rules and measures were found regarding the respect of each woman's dignity and rank in the ceremony, feasts, official ceremonies and public receptions, which are of great importance. In addition, there is no limit to polygamy in Mongolian traditions. For this reason, it has been inevitable for us to see examples of levirate and sororate marriages in Mongols. There are both social and economic reasons for making such marriages in Mongols. The sons of Genghis Khan and the heirs of the Mongol Empire, Çağatay Khan and Ögedey Khan also had many marriages. In Neseb-nâme-i Mülûk and Mu'izzü'l Ensâb, the names of the women of these two inns are mentioned and the princes born from them are also recorded. In this study, according to the work named Neseb-nâme-i Mülûk ve Mu'izzü'l Ensâb, the women of Ögedey Khan and Çağatay Khan will be revealed according to the order of the mentioned works and information will be given about the life of these women. Thus, with this study, detailed information about Ögedey Khan and Çağatay Khan's women and children will be obtained.

Keywords: Neseb-nâme-i Mülûk, Mu'izzü'l Ensâb, Ögedey Khan, Çağatay Khan, Khatun, Genealogical Tree.

GİRİŞ

Neseb-nâmeler, Arapça, Farsça ve Türkçeden oluşan tarihin en zengin kaynaklarından biridir. Bu nedenle tarihçiler de neseb-nâmelerin tarihi değer açısından önemini farkına varmışlardır. İslam medeniyetinde neseb-nâme tarzında eser kaleme alan ilk kişi Fahri Müdebbir (1157-1236)'dir.¹ Orta Çağ müverrihlerinden Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî (1247-1317)² neseb-nâme kaleme alan tarihçilerdendir. Reşidüddin, neseb-nâme türü eserleri üç farklı alanda ve üç farklı formatta kullanan müelliflerden biridir. Böylece Reşidüddin bu türlü bir eseri anlatı aracı olarak etkin bir şekilde kullanan ve bağımsız bir tür haline getiren ilk tarihçidir. Bu bağlamda yazdığı eserlerden birisi de *Neseb-nâme-i Mülûk*'tür.³ Yegâne nüshası Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan ve *Neseb-nâme-i Mülûk* adıyla katalogta kayıtlı olan eser, ilim alemince daha çok *Şuâb-ı Pencgane* ismiyle bilinmektedir.⁴ Topkapı Sarayı'nda bulunan yegâne nüsha XVI. yüzyılda istinsah edilmiştir. Eserin giriş

¹ Fahri Müdebbir, Gazneliler (963-1186) ve Gurlular (1000-1215) döneminde yaşamıştır. Aynı zamanda tarih yazarı ve devlet adamıdır. Daha detaylı bilgi için Bkz. Mohamed Taher Anmol, *Encyclopaedic Survey Of Islamic Culture*, Vol. 20, Pvt. Ltd. New Delhi 1998, s. 164-177.

² Ünlü tarihçi Reşidüddin Fazlullah'ın hayatı, siyasi faaliyetleri ve diğer eserleri ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA*, C. XXXV, TDV Yayınları, İstanbul 2008, s. 19-21; Kral Jahn, "Cihan Tarihiçisi Olarak Reşidüddin", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, III/3-4, İstanbul 1966, s. 227-236; A. H. Morton, "The Letters of Rashid al-Din: Ilkhanid Fact or Timurid Fiction", *The Mongol Empire and its Legacy*, ed. R. Amitai-Preiss-D. O. Morgan, Leiden-Boston 2000, s. 155-199.

³ İlker Evrim Binbaş, "Structure and Function of the Genealogical Tree in Islamic Historiography (1200-1500)", *Horizons of the World*, Festschrift for Isenbike Togan, ed. İlker Evrim Binbaş and Nurten Kılıç-Schubel, İstanbul 2011, s. 487.

⁴ Hayrunnisa Alan, "Muizzü'l-Ensab'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", *Bellefen*, C. 78/282, Ağustos 2014, s. 529

bölümünden, bu eserin müellifin en önemli eseri *Câmi'ü't-tevârih*'ten sonra kaleme alındığı ve mezkûr esere bir ek olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır.⁵ Reşidüddin'in bu eseri beş kısma ayrılmaktadır. Eserde ilk bahis Şube-i Arap, ikincisi Şube-i Moğol, üçüncüsü Şube-i Beni İsrail, dördüncüsü Şube-i Nasari ile Efeneci ve nihayet beşincisi Şube-i Hitay'dır. Diğer taraftan *Neseb-nâme-i Mülük*'ün yazılış amacı soyağacı belirtmek olsa da sayfaların derkenarlarında bazı şahıslarla ilgili detaylı bilgilerin bulunması oldukça dikkat çekicidir.⁶

Çalışmamızda odaklandığımız diğer eser ise yazarı meçhul olan *Mu'izzü'l Ensâb fi Şeceretü'l Ensâb-i Selâtin-i Moğol*'dur. Eserin giriş kısmından bu eserin Timurlu hükümdarı Şahruh Mirza'nın isteği üzerine 830/1426-27 yılında kaleme alınmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu eser genel olarak Reşidüddin'in *Neseb-nâme-i Mülük* adlı eserinde Gazan Han dönemine kadar verdiği bilgileri aynen kaydedilmiştir. Gazan Han'dan sonra gelen Sultan Olcaytû ve Ebu Said Han'ın şecereleri de *Mu'izzü'l Ensâb*'a eklenmiştir. *Mu'izzü'l Ensâb*'da Moğol (İlhanlı) bahsinden sonra Timur ve oğulları bahsi başlayıp, eser Sultan Hüseyin Baykara'nın şeceresi ile sona ermektedir.⁷

Mu'izzü'l Ensâb'ın düzenleme tarzına dikkat çekmek gerekmektedir. Eserde sayfa ortasında ilgili hanedan üyesinin adı ve unvanı dörtgen bir çerçeve içinde verilmiştir. Çerçevenin tam altında daire şeklinde bir halka hazırlanmıştır. İçi boş olan bu daireler, içerisine minyatür yapılmak üzere hazırlanmış olmalıdır. Ortada yazılmış olan ismi takiben kâğıt iki sütuna ayrılmış, bu iki sütundan sağdaki sütun adı geçen kişinin idaresi altında bulunan görevlilere soldaki ise eşi ve kumalarına ayrılmıştır. Görevlilere ayrılan sütunda makam isimleri başlık olarak büyük yazılmış başlıkların altında ince kâğıtla ve talik hatla o mansıba sahip olan şahıs isimleri sıralanmıştır. Müteakiben adı geçen kişinin çocuklarının isimleri sıralanmıştır. Çocukların isimleri diğer isimlerden farklı olarak kare ve daire içine alınmıştır. Kız çocukların isimleri kare çerçeve içine; erkek çocukların isimleri ise daire çerçeve içine yazılmıştır. Genel olarak eserin tertip tarzı Reşidüddin'in *Neseb-nâme-i Mülük* biçimindedir. Bu iki eser arasında biçim veya şekil olarak en dikkat çekici fark *Neseb-nâme-i Mülük*'de satır aralarındaki Uygur harfleriyle yazıların bulunmasıdır.⁸

Neseb-nâme-i Mülük ve *Mu'izzü'l Ensâb* adlı eserler hakkında verdiğimiz bu kısa malumatlardan sonra asıl çalışma konumuza dönelim. Çalışmamızda bu eserlere göre Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın oğulları Ögedey Han ve Çağatay Han'ın en muteber eşlerinden sırasıyla söz edip kaynaklardaki bilgiler mucibince hatunların faaliyetlerine değineceğiz.

1. Ögedey Han'ın Hatunları

Reşidüddin Fazlullah, *Câmi'ü't-tevârih* adlı eserinde “*Ögedey Kaan'ın birçok hatunu olup altmış kumaya sahiptir. Ancak onun muteber ve meşhur hatunları dört tanedir*” demektedir.⁹ Ancak *Neseb-nâme-i Mülük* ve *Mu'izzü'l Ensâb* adlı eserlerde Ögedey Han'ın on üç eşinin ismi kaydedilmiştir.

1.1 Bûrâkcîn (بوراقچين)

Neseb-nâme-i Mülük ve *Mu'izzü'l Ensâb*'da Ögedey Han'ın hatunları arasında kaydedilen ilk isim Bûrâkcîn Hatun'dur. Adı geçen eserler bu hatun için şu bilgiyi kaydetmişlerdir: “*Bûrâkcîn, Ögedey Kaan'ın hatunlarının en büyüğü idi*.”¹⁰ Kaynaklarda bu bilgi dışında Bûrâkcîn Hatun hakkında malumat bulunmamaktadır. Bunun yanında *Câmi'ü't-tevârih*'in neşrinde bu hatunun babasının ismi ve soyu hakkındaki yer okunamamıştır.¹¹

1.2 Töregene Hatun (تورگنه خاتون)

Neseb-nâme-i Mülük ve *Mu'izzü'l Ensâb*'da Ögedey Han'ın ikinci hatunu olarak Töregene Hatun kaydedilmektedir. Mezkûr eserlerde; “*Töregene Hatun, Ohat-Merkit kavminden olup Ögedey Han'ın ikinci eşi idi. Ögedey Han'dan sonra altı yıl¹² padişahlık yapmıştır. Güyük Han ve diğer üç çocuk bu hatundan dünyaya gelmiştir*.”¹³ Kaynaklarda Töregene Hatun'un Ögedey Han ile evliliği hakkında bilgiler bulunmaktadır. Nitekim

⁵ Binbaş, *agm*, s. 490.

⁶ Binbaş, *agm*, s. 492.

⁷ Hayrunnisa Alan, “Nesebname-i Mülük (Moğol Kısmı) ve Muizzü'l-Ensâb'ın Biçim ve İçerik Açısından Mukayesesi”, *Cengiz Han ve Mirası*, ed. Cem Korkut ve Mürsel Doğrul, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2021, s. 253.

⁸ Alan, “Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri”, s. 527-529. Bu iki eserin ayrıntılı mukayesesi için bkz. Alan, “Nesebname-i Mülük (Moğol Kısmı) ve Muizzü'l-Ensâb'ın Biçim ve İçerik Açısından Mukayesesi”, s. 240-256.

⁹ Reşidüddin Fazlullâh Hemedânî, *Cami'ut-tevârih*, nşr. Muhammed Ruşen-Mustafa Musevî, C. I, Neş-Alberz Tahran 1373 h.ş., s. 620.

¹⁰ Reşidüddin Fazlullâh Hemedânî, *Neseb-nâme-i Mülük (Şuâb-ı Pencane)*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kitaplığı, no: 2937, vr. 126a; Anonim, *Mu'izzü'l Ensâb fi Şeceretü'l Ensâb-i Selâtin-i Moğol*, Bibliotheque Nationale Paris, Persian 67, vr. 39a.

¹¹ Bkz. Reşidüddin, *age*, C. I, s. 620.

¹² Burada zamanla ilgili verilen bilgi hatalıdır. Ögedey Han'ın ölüm tarihi 1241 senesinde iken Güyük Han'ın tahta geçişi 1246 senesine tekabül etmektedir. Bu nedenle Töregene Hatun 1241-1246 yılları arasında beş sene boyunca devleti yönetmiştir. Nitekim dönem kaynaklarından Plano Carpini de bu tarihleri teyit etmektedir. Daha detaylı bilgi için Bkz. Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, (1245-1247), çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s. 142.

¹³ Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülük*, vr. 126a; Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39a.

NESEB-NÂME-İ MÛLÛK (ŞUÂB-I PENCGANE) VE MU'İZZÛ'L ENSÂB ADLI ESERLERE GÖRE ÖGEDEY HAN VE ÇAĞATAY HAN'IN HATUNLARI

Cengiz Han, Ohat-Merkit hükümdarı Dâyr Üsûn ile mücadele ettiği zaman ilk saldırılarda Merkit hükümdarı, Cengiz Han'a il olmaya razı oldu. Bunun sonucunda kızı Kulan Hatun'u Cengiz Han'a eş olarak verdi. Ancak bir süre sonra Dâyr Üsûn isyan etti. Cengiz Han'ın askerleri onu ele geçirip yağma ettiler. Bu yağma sonucunda Dâyr Üsûn'un hatunu Töregene Hatun'u götürerek, Ögedey Han'a verdiler. Töregene Hatun'dan dört çocuk dünyaya geldi. Bu çocuklardan en büyüğü Ögedey Han'ın yerine tahta geçen Güyük Han idi.¹⁴

Gizli Tarih, Reşidüddin'in rivayetinden farklı olarak; Cengiz Han Merkit halkını idaresi altına aldıktan sonra, Tohto'a-beki'nin büyük oğlu Hudu'nun Tugai ve Töregene adındaki iki karısından Töregene'yi Ögedey Han'a verdiğini kaydetmektedir.¹⁵

Reşidüddin'in diğer bir rivayetine göre ise, "Bu hatun Merkit kavmindendi, ancak Dâyr Üsûn'un hatunu değildi."¹⁶ Bunun yanında Grousset, Töregene Hatun'un, Ögedey Han ile evliliğinden önce Merkit hükümdarı ile evlenmiş olması bu boydan olduğunu düşündürmekte ise de Nayman boyuna mensup olmasının da muhtemel olduğunu belirtmektedir.¹⁷

Töregene Hatun, Ögedey Han'ın en büyük hatunlarından olup, büyük oğullarının annesidir. Reşidüddin'in ifadesiyle bu hatun çok güzel değildi. Ancak onun tabiatında olan üstünlük gayet yüksekti.¹⁸ Töregene Hatun Ögedey Han'ın ölümünden sonra adından sıkça söz ettiren hatunlardan biri oldu.¹⁹ Ögedey Han'ın ölümünden sonra, Güyük Han'ın tahta geçişine kadar 1241-1246 yılları arasında devleti yönetti²⁰ Reşidüddin, Töregene Hatun'un naipliği hakkında ilginç bir detay vererek: "Cengiz Han'ın vasiyetine iltifat etmediğinden ve büyüklerin ve küçüklerin sözlerini duymazlıktan geldiğinden dolayı Cengiz Han'ın uruğu arasında kavgalara yol açtı" demiştir.²¹ Bu durum Töregene Hatun'un Ögedey Han'ın ölümünden sonra Cengiz Hanedanı'nın idari işlerine bir anda dâhil olmasında ve ayrıca geçmişten gelen birtakım planlarının olduğunu göstermektedir.²²

Ögedey Han ölünce büyük oğlu Güyük, Han'ın eşi Möge Hatun'un sarayına geldi. Geçmiş bir uygulamaya ve Cengiz Han töresinin hükmüne göre sıradan ve seçkin kişilerle ilgili kanun hükümleri orda kapısında ve Möge Hatun'un sarayında uygulanıyordu. Fakat büyük oğulların annesi Töregene Hatun, Han'ın oğullarına, kardeşlerine ve kardeşlerinin oğullarına elçiler gönderip onlara Han'ın ölümünü duyurdu. Memleket işlerinin yüz üstü kalmaması, devlet idaresinin bozulmaması için oybirliğiyle bir Han seçilinceye kadar ülkeyi yönetecek bir kimse lazım diye yazdı.²³ Bu haberin üzerine başta Çağatay olmak üzere diğer şehzadeler, kurultay toplanıp hanlık işlerini yoluna koyuncaya kadar ülke yönetiminin dizginlerini şehzadelerin annesi Töregene Hatun'un eline alması, görevlilerin yerinde kalması ve yasalardan sapılmaması gibi görüşlerini bildirdiler.²⁴ Prensipten bakımdan bir kadının saltanatına karşı Moğollarca hiçbir düşünce varit değildi. Bununla beraber muhalifler, Töregene Hatun'un itibarına dil uzatmaktan da geri kalmadılar.²⁵ Töregene Hatun'un naipliği döneminde güçlü bir rakip olarak karşısına Ögedey Han'ın diğer hatunu Möge çıktı. Ancak Ögedey Han'ın ölümünden kısa bir süre sonra o da öldü. Böylece Töregene Hatun'un rakiplerinden biri ortadan kalktı. Moğol geleneklerine göre kurultay tertip eden Töregene Hatun, bu kararlardan da destek alarak tam yetkiyle Büyük Hanlığı idare etti. Kendisine düşman olan bir kısım kimseleri armağanlarla kendi tarafına çeken bu hatun, yönetimde de amansız faaliyetlere girişti. Beş yılı aşkın bir süre naiplik sıfatıyla bu makamda kalan Töregene Hatun, muhaliflerini cezalandırıp taraftarlarını ödüllendirerek meşruiyet sağlamaya çalıştı.²⁶

Töregene Hatun'un saltanat naipliği döneminin en önemli mevzuu taht müddeilerinin çokluğu sebebiyle diğer tüm işleri gölgesinde bırakan veliahtlık ve Ögedey Han'ın yerine yeni bir hükümdarın seçilmesi meselesiydi. Her ne kadar Ögedey Han'ın veliahtı torunlarından Şiramon²⁷ olsa da Töregene Hatun ve

¹⁴ Reşidüddin, *age*, C. I, s. 96.

¹⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları Ankara 2019, s. 125.

¹⁶ Reşidüddin, *age*, C. I, s. 620.

¹⁷ R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 304; Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları II: Töregene Hatun", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, S. 2, Malatya 2001, s. 117.

¹⁸ Reşidüddin, *age*, C. I, s. 621.

¹⁹ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, terc. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, 490; Durak, *agm*, s. 118.

²⁰ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, terc. Râgıp Hulusi Özdem, yay. haz. Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 156; Fakat Barthold'un bir diğer rivayetine göre Ögedey Han öldüğünde hanlığın başına çok sevdiği ancak ondan çocuk sahibi olamadığı Möge Hatun geçmiştir. Bkz. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 490.

²¹ Reşidüddin, *age*, C. I, s. 621.

²² Durak, *agm*, s. 118.

²³ Alâüddin Atâ Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 228.

²⁴ Cüveynî, *age*, s. 228; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yalıtıkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 21; Barthold, *age*, s. 491; Durak, *agm*, s. 119; Berthold Spuler, *İran Moğolları*, terc. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 1957, s. 49; Abdulkadir Yuvalı, *İhanlılar Tarihi I*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992, s. 33; Şirin Beyani, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 128.

²⁵ Spuler, *age*, s. 49.

²⁶ Cüveynî, *age*, s. 228-229; Beyani, *age*, s. 128; George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 81-82; Durak, *agm*, s. 122.

²⁷ Cüveynî, Hanlık tahtı için Ögedey Han'ın oğlu Köten'in babası tarafından kendisini tahta veliaht ilan ettiğini yazmaktadır. Bkz. Cüveynî, *age*, s. 235; Yuvalı, *age*, s. 34.

Ögedey'in oğulları bu fermana karşı çıkıp “*Güyük Han daha büyüktür*” diyerek onun tahta oturması için tekrardan Batu'ya talep etmişlerdir.²⁸ Ancak Batu Han ile arası iyi olmayan Güyük'ün tahta geçmesi konusunda Töregene'nin müdahalesi yetersiz kalmıştır. Nitekim Töregene Hatun, Cengiz Han'ın diğer oğlu Çağatay'ın ölümünden ötürü önemli bir destekçisini daha kaybetmişti. Bu nedenle Batu Han, Hanlık tahtında daha da güç sahibi olmuştur.²⁹ Bu sorunlar karşısında rakiplerine karşı güç kaybeden Töregene Hatun, bu defa kuvvetli bir idare adamı olan Mahmut Yalavaç'a başvurmuş, fakat bu da işe yaramamış ve bir müddet sonra onunla da arası bozularak mücadele içine girmiştir.³⁰ Nitekim bu meselede Mahmut Yalavaç, Töregene Hatun'a karşı Möge Hatun'u desteklemişti.³¹ Aynı zamanda Ögedey Han'ın diğer oğlu Köten ile de mücadele eden Töregene Hatun, rakiplerini bertaraf etmek için her yolu denemiştir. Hatta önemli emirlerden olan Emir Çinkay'a karşı da bir tür girişimlerde bulunmuştur. Bu mücadelelere karşı Emir Çinkay, Köten'e sığınmıştı. Töregene Hatun, Köten'den bu emiri talep ettiyse de kabul görmemişti. Töregene Hatun, Köten'in onları göndermeyeceğini anlayınca, bir emiri Çinkay ve Mahmut Yalavaç aleyhinde kurultayda şahitlik yapmaları için kandırmaya çalışmıştı. Bunu kabul etmeyen emir zindana atılmıştı.³²

Töregene Hatun döneminde yaşanan önemli hadiselerden biri de Fatma Hatun olayıdır. Cüveynî, bu olay hakkında şöyle rivayet eder:

“*Fatma, İmam Ali Rıza'nın kabrinin bulunduğu Meşhed'in Moğollar tarafından fethi sırasında esir alınarak Karakorum'a getirildi ve oranın pazarına tellal oldu. Han, hayatta iken daima Töregene Hatun ile görüşmek için saraya gider gelirdi. Töregene Hatun, ülke işlerini eline alınca Emir Çinkay'ın ona başkaldırması üzerine Töregene Hatun'un Fatma ile olan yakınlığı daha da arttı. Fatma, devlet yönetiminde söz sahibi oldu. Sarayın büyük sırlarına vakıf olunca kendisine karşı olan devlet büyüklerini görevden uzaklaştırdı. Bu durumdan korkan memurların çoğu onun tarafında yer aldılar*”.³³

Öyle ki, Fatma'nın etkisinde kalan Töregene Hatun, Müslüman Şerafeddin'i uluğ bitigçiliğe³⁴ getirip Abdurrahman adlı bir kişiyi de istifa veziri yaptı.³⁵ Fatma Hatun'un Töregene Hatun üzerindeki etkisi bazı kişileri göreve getirmekle kalmadı. Aynı zamanda İran konusuna özel ihtimam göstermesi hatta Horasan'a gelmesi de Fatma Hatun'un onun üzerinde bıraktığı büyük etkinin sonucunda gerçekleşti. Nitekim Töregene Hatun'un Hülegü Han'dan önce İran'a seyahat eden ilk Moğol idarecisi olması da dikkat çekicidir.³⁶

Diğer taraftan hanlık tahtına kimin geçeceği hususunda çıkan ihtilaflarda Töregene Hatun etkili bir kişiydi. Bu ihtilafa Deşt-i Kıpçak'ta olan Batu dışında, Ögedey Han'ın diğer oğlu Köten ve torunu Şiramon da katıldı. Töregene Hatun tarafından kararlaştırılan kurultaya hem Güyük tarafından hem de Güyük'ün tahta çıkmasını istemeyen muhalif kesiminden kimse katılmadı. Sonuçta 1246'da kararlaştırılan kurultaya Batu Han da hastalığını bahane ederek kardeşlerini gönderdi.³⁷ Nihayetinde bu kurultayda Töregene Hatun'un desteklediği oğlu Güyük Büyük Hanlık tahtına geçti.³⁸ Esasen Ögedey Han'ın ölümünden sonra saltanat naipliği yapan Töregene Hatun'un tek gayesi, Ögedey Han'ın çocuklarına, Batu Han'a ve diğer Moğol şehzadelerine karşı oğlu Güyük Han'ın tahta geçmesini sağlamak olmuştur. Fakat oğlu ile arası Fatma yüzünden bozulmuştur.³⁹ Bu durum Töregene Hatun'un da ölümüyle sonuçlanmıştır.⁴⁰

1.3 Mûgây Hatun (موکای خاتون)

Bu hatunun ismi konusunda *Neseb-nâme-i Mülûk*, *Mu'izzü'l Ensâb* ve *Câmi'u't-tevârih*'te farklılıklar bulunmaktadır. *Neseb-nâme-i Mülûk*'de Mûgây (موکای)⁴¹, *Mu'izzü'l Ensâb*'de Hükay (حوکای)⁴² ve *Câmi'u't-tevârih*'de Mûgâ (موگ) şeklinde yazılmaktadır. Reşidüddin bu hatunun Ögedey Han'ın üçüncü eşi olduğunu kaydetmektedir.⁴³

²⁸ Reşidüddin, *age*, C. I, s. 622, 734-735; Fatih Bostancı, *Berke Han Dönemi Altın Orda Devleti Tarihi (1256-1266) (Siyaset-Kültür-Din)*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2021, s. 60.

²⁹ Durak, *agm*, s. 120-121.

³⁰ Spuler, *agm*, s. 49.

³¹ Beyani, *age*, s. 128.

³² Cüveynî, *age*, s. 229; Durak, *agm*, s. 124.

³³ Mustafa Uyar, “Ortaçağ Moğol Saraylarında “Cadı Avı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Tarih Vakfı Yayınları, 2011, S. 215, s. 61.

³⁴ Uluğ Bitikçi Dîvân-ı Kebîr-i İlhânî'nin başkâtibi'dir. Daha detaylı bilgi için Bkz. Mehmet İpşirli, “Bitik”, *DİA*, C. VI, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 225.

³⁵ Beyani, *age*, s. 128; Grousset, *age*, s. 304.

³⁶ Beyani, *age*, s. 128-129.

³⁷ Kurultaya katılanlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Cüveynî, *age*, s. 234; Bostancı, *age*, s. 73-74.

³⁸ Beyani, *age*, s. 130; Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazançgil-Ayşe Bereket, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2001, s. 302; Kurultay hakkında ve Güyük'ün tahta çıkışı hakkında ayrıca bkz. Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, s. 141-148.

³⁹ Beyani, *age*, s. 130.

⁴⁰ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 123.

⁴¹ Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülûk*, vr. 126a.

⁴² Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39a.

⁴³ Reşidüddin, *age*, C. I, s. 621.

NESEB-NÂME-İ MÜLÛK (ŞUÂB-I PENCGANE) VE MU'İZZÛ'L ENSÂB ADLI ESERLERE GÖRE ÖGEDEY HAN VE ÇAĞATAY HAN'IN HATUNLARI

Bu hatun Merkit kavminden idi. Cengiz Han'ın hatunlarından idi. Cengiz Han'dan sonra Ögedey Han onu eş olarak aldı.⁴⁴ Bu tür evliliklere levirat denmektedir.⁴⁵ Bu geleneğe göre dul kalan kadınlar hemen başkalarıyla evlilik gerçekleştiremezdi. Çünkü ölen eşlerinin oğlu veya kardeşi onlarla evlenmek isteyebilirlerdi.⁴⁶ Elbette bu durum kadının soylu olması ile doğru orantılıydı. Eğer kadın soyluysa evlenmek istemeyebilir ve dul bir şekilde yaşayabilirdi. Fakat soylu değilse ya yeniden evlendirilir ya da ev işlerini görmeleri için alıkonulurdu.⁴⁷ Mûğây Hatun'un Merkit kavminden oluşu ve levirat türü bir evlilik gerçekleştirmiş olması dışında kaynaklarda bilgi bulunamamaktadır.

1.4 Câcîn Hatun (جاجين خاتون)

Câcîn Hatun, Kongirat kavminden olup Ögedey Kaan'ın dördüncü hatunu idi.⁴⁸ *Neseb-nâme-i Mülûk* ve *Mu'izzü'l Ensâb*'da geçen bu bilgi dışında kaynaklarda Câcîn Hatun hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

1.5 Gürkîne Hatun (گورکينه خاتون)

Gürkîne Hatun, daha önce Cengiz Han'ın hatunu idi. Cengiz Han'dan sonra Ögedey Han onu nikâhına aldı.⁴⁹ *Neseb-nâme-i Mülûk* ve *Mu'izzü'l Ensâb*'da geçen bu bilgi dışında kaynaklarda Gürkîne Hatun hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

1.6 Gacûkûr Hatun (گجوكور خاتون)

Gacûkûr Hatun, Nayman kavminden olup Kâyır Bükâ Tegîn'in kızıdır.⁵⁰

1.7 Merkinî Hatun (مرقنى خاتون)

Neseb-nâme-i Mülûk ve *Mu'izzü'l Ensâb*'da Merkinî Hatun'un ismi dışında kaynaklarda bir bilgiye rastlayamadık.⁵¹

1.8 Kûlan Hatun (قولان خاتون)

Kûlan Hatun hakkında *Neseb-nâme-i Mülûk* ve *Mu'izzü'l Ensâb*'da; "Kûlan Hatun Dâyr Üsûn'un kızıdır. Merkit kavminden olup, Gûrgân ondan dünyaya gelmiştir. Çingiz Han'dan sonra Ögedey Kağan onu nikâhına aldı" şeklinde aktarılmaktadır.⁵²

Reşidüddin, *Câmi'u't-tevârih*'te; "Merkitlerle savaş sonucunda onlar Cengiz Han'ın fermanı üzere il oldular. Bu sırada Merkit lideri bu kızı getirerek Cengiz Han'a verdi. Ondan bir çocuk sahibi oldu. Bu çocuğun adı Gûrgân idi. Bu çocuk, mezkûr dört çocuğun mertebesinde değildi" şeklinde zikretmektedir.⁵³ Diğer bir kaydında ise; Cengiz Han, Merkit Padişahı olan ve kavminin birçoğunun mağlup olduktan sonra Tayang Han ile müttefik olduğu Toktay Begi ile savaştı. Onlara daha önce Ohaz Merkit dedikleri ve liderleri olan Dâyr Üsûn'a Tamarmorun suyunun yanında ulaştılar. Dâyr Üsûn'a savaşmak niyetinde olmadıklarını söylediler. Dâyr Üsûn daha sonra kızı Kûlan Hatun'u yanına alarak Cengiz Han'ın huzuruna getirdi ve onu Cengiz Han ile nikâhladı.⁵⁴

⁴⁴Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülûk*, vr. 126a; Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39a.

⁴⁵ Latince kocanın kardeşi ya da kayın birader anlamındaki *levir* kökünden gelen levirat kelimesinin günümüz Türkçesindeki karşılığı yengeyle evlenme veya kayın almadır. Genel olarak erkeğin, ölen erkek kardeşinin dul eşi ile evlenmesi şeklinde gerçekleşen bu evlilik türüne Kırgız Türkçesinde *Amangerlik*, Kazak Türkçesinde *Amengerlik* ve Özbek Türkçesinde ise *Omonatgiriklik* terimi kullanılmaktadır. Batı dillerinden İngilizce ve Almancada levirate, Fransızca *lévirat*, İtalyanca ve İspanyolcada levirato gibi Latince levir kökünden türetilmiş kelimelerin kullanıldığı bu evlilik türü için İbranicede *yibbum*, Grekçe'de ise *daër* kelimesi kullanılmaktadır. Bkz. Musa Şamil Yüksel, "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlarda Uygulanışı", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 5/3 Ankara 2010, s. 2029. Levirat türü evlilikte üç tür evlilik söz konusudur. Erkek, babasının dul cariyesi (veya üvey annesiyle); yeğen dul kalan kadınla ve küçük erkek kardeş dul baldızıyla evlenmiştir. Birkaç bilim insanı, bunun için gerekli koşulları incelemiştir. Erken Moğol toplumunun hem öncesinde hem de sonrasında leviratla ilgili en kabul gören durum, bir kadının onu bulmuş olmasıdır. Bir haneyi tek başına idare etmenin zor olmasından dolayı haneyi güvence altına almak için yeniden evlenmeye ihtiyaç duyuyordu. Ölen kocasının küçük erkek kardeşi veya oğluyla yeniden evlenmesiyle aile devam etmekte ve aynı aile tarafından korunmaktaydı. Levirat türü evliliğinin aynı zamanda güçlü ekonomik etkileri de olmuştur. Kadının çeyizi aile mülkünün bir parçası olarak kalmıştır. George Qingzhi Zhao, *Marriage as Political Strategy and Cultural Expression Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty*, Peter Lang Publishing, New York 2008, s. 25-26.

⁴⁶ Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, (1245-1247), çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s. 40; Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)*, çev. Zülal Kılıç, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2010, s. 104-105; Marco Polo, *Dünyanın Hikâyesi Edilişi*, çev. Işık Ergüden-Z. Zühre İlkelen, Ötügen Yayınları, İstanbul 2019, s. 58; Timothy May, *The Mongol Conquests In World History* Reaktion Books, Great Britain 2012, s. 30.

⁴⁷ Spuler, *age*, s. 426-427.

⁴⁸ Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülûk*, vr. 126a; Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39a

⁴⁹ Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülûk*, vr. 126a; Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39b.

⁵⁰ Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39b.

⁵¹ Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülûk*, vr. 126a; Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39b.

⁵² Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülûk*, vr. 106a, 126a; Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39b.

⁵³ Reşidüddin, *age*, C. I, s. 96, 302.

⁵⁴ Reşidüddin, *age*, C. I, s. 419.

Kûlan Hatun'un Cengiz Han'a eş olarak getirilmesi hadisesiyle ilgili diğer bir rivayet *Gizli Tarih*'te zikredilmektedir. *Gizli Tarih*'e göre:

“Cengiz Han, Haradal-huca'ur civarında Merkitli Tohto'a-beki ile savaşarak onu yendi. Böylece Merkit halkının yenilmesi sırasında Ho'as Merkitlerinden Dâyr Üsûn, Cengiz Han'a sunmak maksadıyla kızı Hulan Hatun (Kulan Hatun)'u alıp gelmekte idi. Yolda askerler tarafından durduruldular. Onları durduran askerlerin başında, Ba'arinlerden Naya-noyan namında biri vardı. Dâyr Üsûn: Kızımı Cengiz Han'a sunmak için götürüyorum deyince, bu karışık zamanda askerler seni hayatta bırakmazlar ve kızın da müşkül duruma düşer diyerek onları üç gün üç gece alıkoymuştu. Ancak bundan sonradır ki, Naya-noyan, Hulan Hatun ile babası Dayir-usun'u Cengiz Han'a götürdü. Cengiz Han: Bunları niçin alıkoymdun? Diye çok hiddetlenerek onu sert bir şekilde sorguya çekip, hakkında kanuni takibat yapılmasını istedi ise de Hulan Hatun ortaya atılarak: Naya-noyan bize Cengiz Han'ın yüksek bir subayı olduğunu söyledi. Kızımı Cengiz Han'a beraber götürüp takdim edelim, askerler yolun emniyetini bozuyorlar diye ihtar etti. Eğer biz Naya-noyan'dan başka askerlere rastlamış olsaydık, tehlikeli duruma düşmüş olabilirdik. Naya-noyan ile karşılaşmamız, bizim için bir talih eseri olmuştur. Şimdi bir taraftan Naya-noyan sorguya çekilirken, ey Han'ım benim de Tanrı'nın inayetiyle anam ve babam tarafından dünyaya getirildiğim gibi inceden inceye muayene edilmeme müsaade et diye yalvardı. Naya-noyan ifadesinde: Han'ım karşısında iki yüzüm yoktur. Halkımız içerisinde güzel yanaklı kadın ve kızlara narin bacaklı beygirlere rastladığım zaman bunları, Han'ın malıdır diye korudum. Bundan başka düşünce varsa ölmeye razıyım dedi. Cengiz Han, Hulan Hatun'un ricasını yerine getirerek aynı gün muayene yaptırdı ve neticede sözlerinin doğruluğu anlaşılınca onu sevgiyle taltif etti. Naya-noyan'ın da ifadesi bu suretle sabit olduğu için onun hareketini de uygun buldu ve onu yüksek mevkilere koyacağına dair sözlerde bulunarak taltif etti.”⁵⁵

Gizli Tarih'te anlatılan bu bilgiler, Kûlan Hatun'u haydut dolu topraklardan geçirerek Cengiz Han'a götürülen Moğol subayı Naya-noyan'ın menkıbesi zamanın basit ve ham adetlerini göstermesi bakımından oldukça tuhaftır.⁵⁶

1.9 Bûğûy Hatun (بوغوی خاتون)

Kongirat kavmindendir. Kaşi'nin annesi bu hatundur.⁵⁷

1.10 İrtegine Hatun (ایرتگینه خاتون)

Nayman kavmindendir. Kadan ve Malik'in anneleridir.⁵⁸

1.11 Taicî Hatun (تایجی؟ خاتون)

Neseb-nâme-i Mülûk ve *Mu'izzü'l Ensâb*'da Taicî Hatun'un ismi dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca diğer kaynaklarda da bu hatun hakkında bilgiye rastlayamadık.⁵⁹

1.12 Serkâcîn Hatun (سرقاجین خاتون)

Neseb-nâme-i Mülûk ve *Mu'izzü'l Ensâb*'da Serkâcîn Hatun'un ismi dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca diğer kaynaklarda da bu hatun hakkında bilgiye rastlayamadık.⁶⁰

1.13 Ücây Hatun (اوجای خاتون)

Neseb-nâme-i Mülûk ve *Mu'izzü'l Ensâb*'da Ücây Hatun'un ismi dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca diğer kaynaklarda da bu hatun hakkında bilgiye rastlayamadık.⁶¹

Neseb-nâme-i Mülûk ve *Mu'izzü'l Ensâb*, Ögedey Han'ın eşleri hakkında son olarak şunları kaydetmektedir: “Ögedey Han'ın bu isimlerden başka birçok hatun ve kuması vardı. Altmış kumaya sahip olduğunu söylerler. Ancak en muteber eşleri burada zikredilmiştir.”⁶²

2. Çağatay Han'ın Hatunları

Reşidüddin Fazlullah, *Câmi'u't-tevârih* adlı eserinde “Çağatay'ın birçok hatun ve kuması bulunmaktadır. Ancak bunlardan iki tanesi en muteber hatunlardandır” demektedir.⁶³

⁵⁵ Moğolların *Gizli Tarihi*, 2019, s. 123-124; Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazançgil, Dergâh Yayınları İstanbul 2021, s. 128

⁵⁶ Grousset, *age*, s. 245.

⁵⁷ Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülûk*, vr. 126a; Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39b.

⁵⁸ Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülûk*, vr. 126a; Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39b.

⁵⁹ Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülûk*, vr. 126a; Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39b.

⁶⁰ Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülûk*, vr. 126a; Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39b.

⁶¹ Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülûk*, vr. 126a; Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39b.

⁶² Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülûk*, vr. 126a; Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 39b.

⁶³ Reşidüddin, *age*, C. I, s. 751.

NESEB-NÂME-İ MÜLÛK (ŞUÂB-I PENCGANE) VE MU'İZZÜ'L ENSÂB ADLI ESERLERE GÖRE ÖGEDEY HAN VE ÇAĞATAY HAN'IN HATUNLARI

2.1 Yosûlûn Hatun (يسولون خاتون)

Yosûlûn Hatun, Kuta Noyan'ın kız kardeşi olup Kongirat Kavminin padişahı Daritay'ın kızı idi. Çağatay Han'ın en büyük eşlerinden biri idi.⁶⁴

Reşidüddin, bu hatun hakkında: “Yosûlûn Hatun Çağatay Han'ın ilk hatunu olup muteber olan tüm evlatlarının anasıdır. Kongirat kavminin hükümdarlarından Daritay'ın kızı idi. Cengiz Han'ın büyük hatunu Börte Ucin ve Yosûlûn Hatun'un babası kardeşlerdi” şeklinde rivayet etmektedir.⁶⁵

2.2 Tûgân Hatun (توگان خاتون)

Tûgân Hatun, Yosûlûn Hatun'un kız kardeşi idi. Yosûlûn Hatun vefat edince Çağatay Han onun kız kardeşi Tûgân Hatun'u, Yosûlûn Hatun'un yerine eş olarak aldı.⁶⁶ Bu evlilikte diğerlerinden farklı olarak sororat türü evlilik göze çarpmaktadır. Bu tür evliliklerde karısı ölen Han baldızı ile evlenmektedir.⁶⁷

Neseb-nâme-i Mülûk ve *Mu'izzü'l Ensâb*, Çağatay Han'ın eşleri hakkında son olarak şunları kaydetmektedir: “Çağatay Han, birçok eş ve kumaya sahipti. Ancak bunlar arasında en muteber olanlar zikredilmiştir. Diğerlerinin isimleri malum olmadığından zikredilmemiştir.”⁶⁸

SONUÇ

Netice olarak *Neseb-nâme-i Mülûk* (Şuâb-ı Pencgane) ve *Mu'izzü'l Ensâb* adlı seçmeleri incelerken Moğollarda çok eşle evliliğin yaygın olduğunu fakat yine de özellikle hanedan kadınlarının kıymetlerinin azalmadığı dikkatimizi çekmiştir. Töregene Hatun örneğinde de dikkat çektiği üzere hatunların Han vefat edince yönetimi belirli bir süre ele alması ve hatta kendi Han adaylarını başa getirmekte de üstün olmaları bu durumun en açık göstergesidir. Ancak hatunlar arasında bir hiyerarşi olduğunu vurgulamak da gerekmektedir. Bu hiyerarşiyi belirgin bir şekilde gösteren *Şuâb-ı Pencgane* ve *Mu'izzü'l Ensâb* adlı eserlerde hükümdar hatunlarının isimlerinin sehven yazılmamasıdır. Nitekim hatunların bağlı oldukları boyları, soyları ve evli olduğu hükümdar nezdindeki konumuna göre adı geçen eserlerin yazarları tarafından da göz ardı edilmemiştir. Bununla birlikte Han'ın ilk eş ve çocukları çoğunlukla yönetimde daha çok söz sahibi olabilmektedir. *Mu'izzü'l Ensâb* ve *Şuâb-ı Pencgane*'ye göre hatunların Merkit, Kongirat, Nayman gibi büyük Moğol kabilelerinden seçilmesine özen gösterilmesi ve bu şekilde gerçekleştirilen evlilikler Moğollarda siyasi kuvveti daha da arttırmak adına yapıldığı düşünülmektedir. Yine levirat türü evlilikler de zikrettiğimiz kaynaklarda net bir şekilde verilmiş Cengiz Han'ın eşleri olan Kûlan Hatun, Mûgây Hatun ve Gürkine Hatun onun ölümünden sonra oğlu Ögedey Han tarafından eş olarak alınmıştır. Bu uygulamada Moğollarda aile korunmakta ve aynı zamanda kadının çeyizinin aile mülkünde kalması da ekonomik olarak getiri sağlamaktadır. Bundan başka Çağatay Han'ın eşi Yosûlûn Hatun vefat edince onun kız kardeşi Tûgân Hatun'u yerine eş olarak alması da diğer bir evlilik türü olan sororatın bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Moğollarda siyasi ve ekonomik gücü devam ettirebilmek için bu tür evliliklerin gerçekleştirildiği sonucuna varabiliriz.

KAYNAKÇA

ALAN, Hayrunnisa, “Muizzü'l-Ensab'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri”, *Belleten*, C. 78/282, Ağustos 2014, ss. 527-546.

ALAN, Hayrunnisa, “Nesebname-i Müluk (Moğol Kısmı) ve Muizzü'l-Ensab'ın Biçim ve İçerik Açısından Mukayesesi”, *Cengiz Han ve Mirası*, ed. Cem Korkut ve Mürsel Doğrul, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2021, ss. 233-260.

ALÂÜDDİN ATÂ MELİK CÜVEYNÎ, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.

ANMOL, Mohamed Taher, *Encyclopaedic Survey Of Islamic Culture*, Vol. 20, Pvt. Ltd. New Delhi 1998, ss. 164-177

ANONİM, *Mu'izzü'l Ensâb fi Şeceretü'l Ensâb-ı Selâtin-i Moğol*, Bibliotheque Nationale Paris, Persian 67.

⁶⁴Reşidüddin, *Neseb-nâme-i Mülûk*, vr. 120a; Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 29a

⁶⁵ Reşidüddin, *age*, C. I, s. 751; Mustafâ Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 85-86.

⁶⁶Anonim, *Muizz'ul-Ensâb* Vr. 29; Reşidüddin, *age*, C. I, s. 751; Kafalı, *age*, s. 85-86.

⁶⁷ Sororat, çocuklara en iyi anneliği yapacak kişinin çocukların teyzesi olabileceği düşüncesinden hareketle yapılır ve burada da amaç kız alıp veren ailelerin arasında kurulmuş olan akrabalık ilişkisinin devamını sağlamaya yöneliktir. Evliliğin, bireysel işlevlerinden çok toplumsal işlevleri birinci düzeyde bir hedef olduğundan bu evliliklerde ailelerin kararı daha ön plandadır. Mazhar Bağlı ve Aysan Sever, “Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat”, *Aile ve Toplum*, C. 7/2, Ankara 2005, s. 2.

⁶⁸Anonim, *Muizz'ul-Ensâb*, vr. 29.

BAĞLI, Mazhar ve SEVER, Aysan, “Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat”, *Aile ve Toplum*, C. 7/2, Ankara 2005, ss. 1-13.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, terc. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

BARTHOLD, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, terc. Râgıp Hulusi Özdem, yay. haz. Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 2019.

BEYANİ, Şirin, *Moğol Dönemi İran’ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, TTK Yayınları, Ankara 2015.

BİNBAŞ, İlker Evrim, “Structure and Function of the Genealogical Tree in Islamic Historiography (1200-1500)”, *Horizons of the World. Festschrift for Isenbike Togan*, ed. İlker Evrim Binbaş and Nurten Kılıç-Schubel, İthaki, İstanbul 2011, ss. 465-544.

BOSTANCI, Fatih, *Berke Han Dönemi Altın Orda Devleti Tarihi (1256-1266) (Siyaset-Kültür-Din)*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2021.

CÜZCANI, *Tabakât-ı Nâsiri*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

DURAK, Neslihan, “Çingizli Hatunları II: Töregene Hatun”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, S. 2, Malatya 2001, ss. 117-131.

EBÜ’L-FEREC İBNÜ’L-İBRÎ, *Târihu Muhtasari’d-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yayınları, Ankara 2011.

GROUSSET, R., *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Bitik”, *DİA*, C. VI, TDV Yayınları, İstanbul 1992, ss. 225.

JAHN, Kral, “Cihan Tarihçisi Olarak Reşîdüddin”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. III/3-4, İstanbul 1966, ss. 227-236.

KAFALI, Mustafa, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005.

MARCO POLO, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, çev. Işık Ergüden-Z. Zğhre İlkelen, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.

MAY, Timothy, *The Mongol Conquests In World History Reaktion Books*, Great Britain 2012.

Moğolların Gizli Tarihi, çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları Ankara 2019.

MORTON, A. H., “The Letters of Rashîd al-Dîn: Ilkhânid Fact or Timurid Fiction”, *The Mongol Empire and its Legacy*, ed. R. Amitai-Preiss-D. O. Morgan, Leiden-Boston 2000, ss. 155-199.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”, *DİA*, C. XXXV, TDV Yayınları, İstanbul 2008, ss. 19-21.

PLANO CARPİNİ, *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

REŞİDÜDDİN FAZLÜLLÂH HEMEDÂNÎ, *Cami’ut-tevârih*, nşr. Muhammed Ruşen-Mustafa Musevî, C. I, Nerş-Alberz Tahran 1373 h.ş.

REŞİDÜDDİN FAZLÜLLÂH HEMEDÂNÎ. *Neseb-nâme-i Mülük (Şuâb-ı Pencgane)*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kitaplığı, no: 2937.

ROUX, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazançgil, Dergâh Yayınları İstanbul 2021.

ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazançgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001.

RUYSBROECKLİ WİLLEM, *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)*, çev. Zülal Kılıç, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2010.

SPULER, Berthold, *İran Moğolları*, terc. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 1957.

UYAR, Mustafa, “Ortaçağ Moğol Saraylarında “Cadı Avı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 215, Tarih Vakfı Yayınları, Kasım 2011, ss. 60-64.

VERNADSKY, George, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

**NESEB-NÂME-İ MÜLÛK (ŞUÂB-I PENCGANE) VE MU'İZZÛ'L ENSÂB ADLI ESERLERE
GÖRE ÖGEDEY HAN VE ÇAĞATAY HAN'IN HATUNLARI**

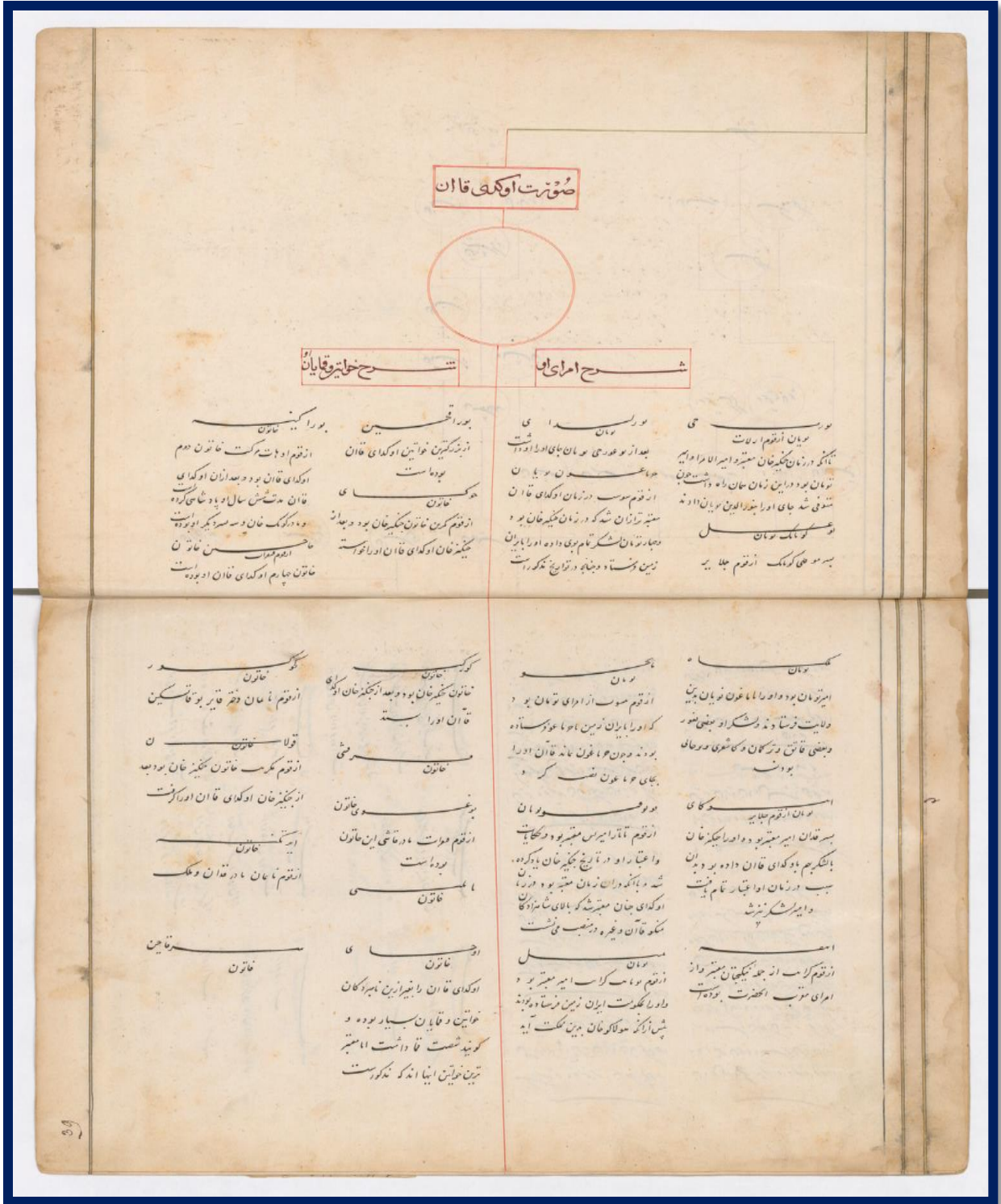
YUVALI, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi I*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992.

YÜKSEL, Musa Şamil, “Türk Kültüründe “Levirat” ve Timurlarda Uygulanışı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 5/3 Ankara 2010, ss. 2027-2058.

ZHAO, George Qingzhi, *Marriage as Political Strategy and Cultural Expression Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty*, Peter Lang Publishing, New York 2008.

EKLER

Ek-1: Anonim, *Muizz 'ul-Ensâb*'da Ögedey Han'ın Hatunları.



صُفْرَتِ اوْغْلی قان

شرح خلیفہ قایان

شرح امرایک

Handwritten Persian text in a structured, columnar layout, detailing genealogical information related to Khan Oğuz and his wives.

Ek-2: Anonim, *Muizz 'ul-Ensâb*'da Çağatay Han'ın Hatunları.

